

SİCİLYA'DAKİ İSLAM MEDENİYETİ'NİN AVRUPA'YA ETKİLERİ

Mehmet AZİMLİ*

ÖZET

Bu alışmada İslam Öncesi Sicilya'nın durumu aktarıldıktan sonra Sicilya'nın Müslümanlar tarafından fethi konusu anlatılmaktadır. Ayrıca Müslümanların hakimiyetinden sonra Normanlar döneminde Sicilya'nın durumu, Sicilya İslam Medeniyeti'nin Batıya tesirlerinden maddeler halinde bahsedilecektir. Bu etkiler siyasi etki, mimari ve sanatsal etki, ilmi etki, zirai etki, endüstriyel etki, dil ve edebiyat yönünden etki şeklinde aktarılabilir.

Anahtar Kelimeler: Sicilya, Norman, Fetih, Medeniyet, Etki.

THE EFFECTS ISLAMIC CIVILIZATION IN SICILIA TO EUROPE

In this article, after connection situation of Sicilia before Islam that is explained conquest of Sicilia by Muslims. Besides after sovereignty of Muslims, situation of Sicilia in the period of Normans, and will mentioned from the effects Islamic civilization in Sicilia to Europe. These effects are political, architectural, art, scientific, agricultural, industrial, linguistic and literature.

Key Word: Sicilia, Norman, Conquest, Civilization, Effect.

GİRİŐ

Medeniyet, dönemsel bir yapılanma olmaktan ziyade, insanlığın ortak gayretinden ortaya çıkan bir yapılanmadır. İnsanlığın ürettiği değerler genel olarak, ortak bir havuzda birikir ve her medeniyet bu birikimden faydalanır. Tarihte yaşayan medeniyetler, gerçek başarıyı diğer medeniyetlerin maddi ve kültürel birikimlerini kullanarak elde etmişlerdir. Müslümanlar da Antik Helen, Roma, Hint ve Çin medeniyetlerinin ürettiği değerleri, transfer etmişlerdir. Konumuzla bağlantılı olarak örnek verirsek; Me'mun, İslam Medeniyetinin sıçrama merhalesi olarak kabul edebileceğimiz Beytül-Hikme'ye Anadolu'nun birçok yöresinden topladığı gibi, Sicilya'da bulunan antik kitaplardan da getirtmişti.¹

* Doç. Dr., Dicle Ü İlahiyat Fak. İslam Tarihi Anabilim Dalı, e-mail: mazimli@hotmail.com.

¹ Casim Avcı, *İslam Bizans İlişkileri*, İstanbul, 2003, 197.

Müslümanlar, elde ettikleri bu birikimlere katkılar yapıp kendi bünyesine katarak yeni bir medeniyet üretmişler ve ürettiklerini başka toplumlarla paylaşmışlardır. Avrupa bu paylaşımından en geniş ölçüde faydalanmıştır. Bu anlamda nasıl ki İslam Medeniyetinin temelinde Helen, Roma, Hint ve Çin medeniyetlerinin birikimleri varsa, bu günkü Batı Medeniyetinin de temelinde İslam Medeniyetinin etkisi bulunmaktadır.² İslam'ın Batı üzerinde icra ettiği tesirleri, siyasi ve idari yapıdan mimariye, ziraattan endüstriye, yaşam standardından dil ve edebiyata kadar hemen her alanda görmek mümkündür.³

Bu çalışmamızda, Ortaçağ İslam Dünyasının en önemli merkezlerinden biri olan Sicilya'da Müslümanların kurduğu yapılanmanın Batı dünyasına etkisi konusunu inceleyeceğiz. Şunu da burada hemen ifade edelim ki; İslam Medeniyetinin Batıya tesirinin yolları anlatılırken, Sicilya'daki İslam Medeniyetinin tesiri üzerinde fazla durulmamıştır. Bunun sebebi anlatımların özellikle İspanya ve Haçlı seferlerinin Batıya tesiri üzerinde yoğunlaşması sonucu Sicilya'daki Medeniyetin tesirinin onların gölgesinde kalmasıdır.

İSLAM ÖNCESİ SICİLYA

İslam öncesinde Sicilya, Bizanslıların Arapları sürgün ettikleri yer olarak bilinir. Nitekim Bizans'a bağlı Gassânî emirlerinden Numan b. Münzir, isyan edince buraya sürülmüştü.⁴ Müslüman fetihlerinden önce Sicilya'da hâkim olan güç Bizans'tı.⁵ Bizans, Sicilya'yı o dönemde bir atlama taşı gibi kullanıyor ve buradan Kuzey Afrika'daki Müslüman topraklarına baskınlar düzenliyordu.⁶ Sicilyalılar Bizans'ın buradaki yönetiminden pek de memnun değillerdi. Nitekim m.668 tarihinde adayı ziyaret eden İmparator II. Kostans'ı hamamda öldürmüşlerdi.⁷

SİCİLYA'NIN FETHİ

Sicilya, ilk olarak Hz. Osman devrinde m.649 veya m.652 yılında Şam valisi Muâviye'nin deniz kuvvetleri komutanlığına getirdiği, Muâviye İbn Hüdeyc tarafından fethedilmeye çalışıldı ancak ele geçirilemedi. Daha sonraki Müslüman akınları, m.720 tarihinde Yezid b. Ebî Müslim,⁸ m.728 tarihinde Bişr b. Safvan,⁹ m.731 tarihinde de Müstenir b. Haris,¹⁰ Abdülmelik b. Katan,¹¹ m.734 de Ubeyd b. Habbab'ın bir Bizans ordusunu yenmesi¹² ve m.736 da Kusem b.

² Edip Akyol, "İslâm Medeniyeti'nin Batı'ya Etkileri İle İlgili Bazı Değerlendirmeler", *İstem*, Konya, 2006, Sayı, VI, s. 118.

³ Bkz Philip K. Hitti, *İslam Tarihi*, Çev; Salih Tuğ, İstanbul, 1989, II, 975.

⁴ Avcı, 27.

⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil*, Beyrut, 1995, I, 339.

⁶ İbnu'l-Esîr, IV, 109.

⁷ İbnu'l-Esîr, III, 199; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut, 2005, V, 323.

⁸ Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, Çev; Abdülhalık Bakır, Ankara, 2001, 390.

⁹ İbnu'l-Esîr, V, 146.

¹⁰ İbnu'l-Esîr, V, 174.

¹¹ Halife b. Hayyat, 412.

¹² İbnu'l-Esîr, V, 185.

Avâne'nin Sicilya'daki Evveliyeye'yi ele geçirmesi şeklinde devam etmiştir.¹³ Bütün bu akınlar sonucu Bizanslılar adada Müslüman akınlarından oluşan korku sonucu birçok kale ve hisarı tahkim ettiler.¹⁴ Bu türden gerek kara savaşları gerek denizde gerçekleşen mücadeleler Sicilya'nın Ağlebîler tarafından kesin olarak fethine kadar devam edecektir.¹⁵

Adanın Müslümanlar tarafından kesin olarak fethi, Abbasîler döneminde Kuzey Afrika'da hâkimiyet tesis eden Ağlebîler tarafından gerçekleştirilecektir.¹⁶ Adada isyan eden Bizanslı komutan Fimi'nin isyanı başarısız olunca, Ağlebîlere müracaat ederek Ağlebi emiri Ziyadetullah'ı adanın fethi konusunda teşvik edip onun tereddütlerini giderdi. Bunun üzerine Ziyadetullah, Kadı Ebû Abdullah Esed İbnu'l-Furât'ı, ordu komutanlığına getirip, emrine de 10.000 piyade, 700 süvari ve yaklaşık 100 gemi vererek Sicilya'nın fethine memur etmişti.¹⁷ İbnu'l-Furât, m.827 tarihinde Sicilya'nın Tunus'a en yakın noktası olan Mazerâ'ya çıktı ve Saragosa'yı kuşattı. Bu sırada Müslümanlar arasında çıkan veba salgını sonucu Kadı Esed İbnu'l-Furât vefat etti. İbnu'l-Furât'ın yerine geçen komutan Muhammed ibn Ebu'l-Cevârî, Saragosa kuşatmasını kaldırdı. Ağlebî hükümdarı Ziyâdetullah'ın gönderdiği yardım sayesinde güçlenen Müslümanlar, m.831 yılında Palermo'yu ele geçirdiler. M.840 yılında daha kuzeydeki Bari kenti fethedildi. M.843 yılında yani Sicilya Adasındaki Mazerâ kentine ayak basıktan on beş yıl sonra Messina ele geçirildi.¹⁸ Sonuçta Sicilya Ağlebîler tarafından m.827'de başlatılan ve m.902 yılına kadar devam eden bir asra yakın fetih harekâtı sonunda fethedilebildi.¹⁹

Sicilyalılar ise bu fetih olayına karşı çabuk teslim olmamışlardı. Nitekim onların isyancı bir kavim oldukları Sicilya valisinin Fatımi Halifesi Mehdi'ye gönderdiği mektupta açıkça ifade edilmektedir.²⁰ Müslüman fatihler, Sicilya'daki halka daha önceki Bizans yönetiminden daha hoşgörülü bir yönetim sergilediler.²¹ Kadın ve çocuklara vergi indirimi uyguladılar.²² Sicilya bir müddet sonra m.947'den itibaren Fatımilerin gönderdiği Kelbi asıllı valiler tarafından yönetil-

¹³ Halife b. Hayyat, 416.

¹⁴ İbnu'l-Esîr, V, 456.

¹⁵ İbn Kesir, VII, 414.

¹⁶ İbnu'l-Esîr, VII, 61.

¹⁷ İhsan Abbas, *el-Arabu fi Sikkiliyye*, Beyrut, 1975, 34.

¹⁸ İbnu'l-Esîr, VI, 333.

¹⁹ İbnu'l-Esîr, VII, 320.

²⁰ İbnu'l-Esîr, VIII, 72. Son yüzyıllardaki dünya mafyasının ağırlıklı bölümünün Sicilya'dan çıkması da dikkate değerdir.

²¹ Bu hoş görü sayesinde adada İslam yayılmıştır. İbn Havkal, başkent Palermo'daki gördüğü mescit sayısına hayret ederek başka bir belde bu kadar mescit görmediğini söyler. İbn Havkal, *Suretu'l-Arz*, Beyrut, 1938, 120.

²² Haydar Bammât, *İslam'ın Çehresi*, Çev; Osman Fehmi Giritli, İstanbul, 1975, 259.

meye başlandı.²³ Kelbiler döneminde Sicilya'nın yönetim ve kurumlar açısından Kayravan, Mısır ve Endülüs'le yarışa girdiğini görüyoruz.²⁴

Sicilya Adasının fethi, İtalya'daki İslâm fetihleri için köprü vazifesi gördü. Artık İtalya üzerine de seferler yapılmaya başlanmıştı.²⁵ Müslümanlar IX. yüzyılda gerçekleştirdikleri akınlarla Güney İtalya'yı, Malta'yı ve bazı sahil şehirlerini ele geçirerek Roma'ya doğru ilerlediler. Aynı zamanda Alp dağlarını aşmak suretiyle X. yüzyıl boyunca Orta Avrupa içlerine seferler düzenlediler.²⁶ Buralarda bulunan bazı kaleler, hisarlar ve yer isimleri, söz konusu eserlerin o bölgelere girilen askerî seferler esnasında yapıldığını göstermektedir.²⁷

NORMANLAR DÖNEMİNDE SİCİLYA İSLAM MEDENİYETİ

Müslümanların İtalya hâkimiyeti yarım asırdan fazla sürmedi. M.880 yılında Bizans İmparatoru I. Vasil, İtalya'nın Güney sahilinde bulunan Toronto şehrini geri aldı. Bundan birkaç yıl önce Bari sahil şehri Müslümanlar tarafından kaybedilmişti. Bir kaç yıl sonra da İtalya'nın en güney ucu olan Kalabria eyaleti de Müslümanların elinden çıktı. Bu arada Müslümanlar arası iç mücadeleler de başlamıştı.²⁸ Bu durum özellikle Ağlebîlerin yıkılması ile idari bir zaafın oluşması üzerine onun topraklarına mirasçı olan Şîî Fatımîlerin döneminde yoğunlaştı. Bir asırlık Ağlebî hakimiyetinin sona erışı ile 1.5 asırlık Fatımî dönemi başlamış oldu. M.1040 lardan m.1060 lara kadar mahalli asillerin yönettiği adada, bu tarihten itibaren Normanların baskıları başladı ve m.1072 de Palermo, 16 yıl sonra da Saragosa, Normanların eline geçti. M.1091 de ise ada tamamen işgal edildi.²⁹

Normanlar, Müslümanlardaki kültürel birikimi fark ederek onlara karşı müsamahakâr davrandılar. Mücadele gücünü yitiren Müslümanlara ilim ve sanat alanında eserler verme imkânı verdiler. Böylece bundan sonraki uzun müddet boyunca İslam kültürü, Grek, Roma kültürü ile yoğruldu ve yeni bir medeniyet ortaya çıktı. Greklerdeki güzellik duygusu, Şarkın bilgisi ve Romalılardaki canlılık birleşmiş yeni bir oluşum çıkmıştı.³⁰ Normanlar dönemini bir anlamda İslam Medeniyetinin Avrupa'yı aşılama dönemi olarak değerlendirirsek yanlış olmaz. Bunun neticeleri ve meyveleri ise yüzyıllar boyu devam edecektir.³¹

Sicilya'daki ilk Norman kralı I. Roger, papalığın teklif ve baskılarına direnerek Sicilyalı Müslümanların zorla Hıristiyanlaştırılmalarını engelledi. O, adadaki

²³ İbnu'l-Esîr, VIII, 471.

²⁴ İhsan Abbas, 56.

²⁵ İbnu'l-Esîr, IX, 13.

²⁶ Hitti, II, 962.

²⁷ İbrahim Sarıçam, Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ankara, 2006, 246.

²⁸ İbnu'l-Esîr, VIII, 337.

²⁹ İbnu'l-Esîr, IX, 193.

³⁰ Fikret İşıltan, "Sicilya", *İA*, X, 595.

³¹ Abdurrahman Bedevi, *Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslam'ın Rolü*, Çev; Muharrem Tan, İstanbul, 2002, 7.

Müslüman kalifiye kitlenin baskı karşısında göç edeceğinden korkuyordu. Adadaki bu topluluktan istifade etmek için orduda, bürokraside çalışan Müslüman mühendis ve askerleri muhafaza edip hatta ağırlıklı olarak onları tercih etti.³² Oğlu II. Roger da aynı siyaseti izledi. O, en gizli devlet sırlarını bile Müslüman danışmanlarıyla görüşürdü. Yönetiminde Müslüman liderleri taklit ederdi, onu bilmeyen Müslüman sanırdı. I. William da benzer siyaset güttüğü için onun ölümünde Müslüman kadınlar gözyaşı dökmüşlerdi.³³ İbn Cübeyr, II. William'ın denizde boğulma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Müslümanları kurtarmak için çok para isteyen balıklara paralarını ödeyip onları kurtardığını, ayrıca o olmasaydı Müslümanları köleleştireceklerini onun lütfüyle kurtulduklarını anlatır.³⁴

Bu dönemden sonraki fetret döneminde bazı isyan girişimlerine girişip bunun sonucunda büyük sıkıntılara maruz kalan Müslümanlar,³⁵ II. Frederik'in bazı dönemlerinde rahatlığa kavuşmuşlardı. II. Frederik, İslam dininin hayranı, İslam kültürünü seven ve öğrenmek isteyen bir kişi idi. İslâm düşüncesinin tesiri altında kalarak bu dine karşı ilgi duymuştu. Etrafında Müslüman âlimleri bulundurdu.³⁶ Müslümanlar, m.1250 yılında II. Frederik'in vefat etmesinden sonra baskılara maruz kaldılar. Böylece, yaklaşık 250 yıl süren (m.1091) fiili hâkimiyetten ve 400 yıl süren ikametden sonra, (m.1249)³⁷ Sicilya'da İslam'ın ve Müslümanların hikâyesi büyük oranda sona erse de, etkisi tarihte yerini almış ve günümüze kadar devam etmiştir. Kalan Müslümanlar ise kimileri sürgün edilirken³⁸, kalanlar da zorla Hıristiyanlaştırılmışlardır.³⁹

SİCİLYA İSLAM MEDENİYETİNİN BATIYA TESİRİ

Sicilya'da yerli halk ile Müslümanlar arasında barış içinde bir yaşama düzeni kurulmuştu. İktisadi ve ticari faaliyetler çok gelişkindi.⁴⁰ Bir zamanlar savaş gürültüleri ile çalkalanan ülkede şimdi camiler, medreseler, saraylar inşa edilmeye başlanmıştı. Müslümanlar Sicilya'daki hâkimiyetleri sırasında adaya birçok yenilik getirdiler. Hıristiyan ahaliye geniş bir serbestlik tanıdılar. Vergileri hafiflettiler. Başşehir Palermo'da bu dönemde bulunan 300 cami bölgedeki İslam kültürünün ne derece hâkim olduğunu göstermektedir. Müslüman kadınlardan etkilenen Sicilyalı kadınlar Müslüman kadınların modasını takip ederek peçe takarlardı.⁴¹

³² İbrahim Altan, *İslam Tarihinde Sicilya Adasının Yeri*, İstanbul, 1993, 84-85.

³³ Altan, 92.

³⁴ İbn Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, Çev; İsmail Güler, İstanbul, 2003, 240.

³⁵ Ancak bütün bu gelişmeler adadaki Müslümanlara hiç bir baskının olmadığı anlamına gelmez. Buradaki korkunç baskılardan İbn Cübeyr uzun uzun bahsetmektedir. İbn Cübeyr, 251.

³⁶ II. Frederik, etrafında saygı duyduğu İslam âlimleriyle oturumlar düzenler ve onların kendisini sözüne ters söyledikleri sözleri kabullenir, hatta onlara karşı çıkanları sustururdu. İbnü'l-Esîr, XI, 100.

³⁷ Bekir Karlığa, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, İstanbul, 2004, 170.

³⁸ Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, Byy., Trz., 216.

³⁹ Bkz. Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, Çev; Aysel Bora, İstanbul, 2000, 50.

⁴⁰ İbn Havkal, 119.

⁴¹ İbn Cübeyr, 250.

Hatta öyle oldu ki toplumdaki insanlar farklı dinlere mensup olmalarına rağmen aynı kıyafetlerinden dolayı birbirlerinden ayırt edilemiyordu.⁴²

İslam hakimiyeti boyunca, esasen geçmiş eski medeniyetlerin hatıralarıyla yüklü Sicilya'yı, Eski Grek ve Roma'nın kıymetli kültür mirası ile karma bir hale gelmiş olan Doğu-İslam kültür cereyanları kaplamış bulunuyordu ki bu karma kültür, Norman istilasından sonra nihayet kesin bir şekil alabilmiş ve Norman kültürüne kendine has ayrımcı karakterini verebilmiştir. O zamana kadar sulh zamanının güzel sanatları yerine, harp sanatı ve mücadele alanlarında kafalarını yoran Müslümanlar, Normanların adayı ele geçişlerinden sonra, her alanda sahip oldukları deha sayesinde, İslam-Norman sanat ve kültürü alanında ortaya çıkan zengin fikri patlamada tam bir verimliliğe ulaşabilmişlerdir.⁴³ Norman Kraları ve onların yerine geçen varisleri, sadece Sicilya adası değil, aynı zamanda Güney İtalya üzerinde de hâkimiyet kurmuş olduklarından, İslam Dünyasındaki kültür varlığının, birçok unsur ve değerleri, İtalya Yarımadası ve Avrupa içlerine aktarılıp iletilmesinde bir köprü vazifesi de görmüştü. Onuncu asrın ortalarından itibaren İslam dünyasındaki birikim açık bir şekilde Alp sıradağlarının kuzeyinde göze çarpmaya başlamış ve kıta Avrupa'sını sarmıştır. Bu etki sadece bilim teknik alanında değil günlük yaşam tarzı ile de alakalıdır. Yani Batı karanlık çağdan kurtulduysa bunu biraz da Sicilya'ya borçludur.

Sicilya, Haçlı Seferleri ve Endülüs ile birlikte İslam Medeniyetinin Batıya etki yaptığı üçüncü bir yoldur.⁴⁴ Rönesans'ın Batının aydınlanmasına en fazla etkiyi yaptığını kabul edersek, -bazı bilginler kabul etmese de-⁴⁵ Avrupa'nın İslam Medeniyetinden en fazla etkilendiği ana damar Sicilya'dır denilebilir. Bu anlamda Sicilya'daki İslam Medeniyeti, İslam kültür ve medeniyetinin bir paratoneri, iletkeni olmuştur. Böylece Avrupa'nın içinde bulunduğu karanlık devir bir değişim gösterirken, bunda en önemli pay Müslümanlara aittir. İslam Dünyasında üretilen bilim, felsefe ve teknolojiler, atlama taşı olarak farz edebileceğimiz bu önemli adadan Avrupa'ya nakledilmiştir. Avrupa'daki aydınlanma sürecinin de özellikle Sicilya'nın kuzeyinde yer alan İtalya'dan başlaması bunun en önemli kanıtlarından biri sayılabilir. Müslümanlar, Avrupa'ya Sicilya yoluyla birçok teknoloji yanında, kâğıt, pusula ve barut gibi teknolojik ve askeri alanda Avrupa'yı çok ileri noktalara götürecek hayati keşifleri öğretmişlerdi. Yapılan çeviriler ile Batılılar, kendilerinden kat kat üstün olan bu bilim ve teknoloji karşısında endişeye düşmüş, İslâm'dan ve onun siyasi kuvvetinden telaşlanıp⁴⁶ çok yoğun bir gayretle bunları elde etmenin yollarını araştırmaya başlamışlardı. Bu gayret de Batının

⁴² Bammatt, *İslam'ın Çehresi*, 259.

⁴³ Hitti, II, 966.

⁴⁴ Ahmet Gürkan, *İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, Ankara, Trz. 305.

⁴⁵ Bernart Lewis, *Tarihte Araplar*, İstanbul, 2000, 162, 159.

⁴⁶ Akyol, 119.

atılıma girmesine sebep olmuştu.⁴⁷ Şimdi bu etkileşimin hangi alanlarda yoğunlaştığına altı başlık altında göz atacağız.

SİYASİ ETKİ

Müslümanların Sicilya'da kurdukları siyasi yapılanmanın, kendilerinden sonra gelen Normanlar dönemi ve dolayısıyla onun da etkisiyle Avrupa siyasi yapılanması üzerinde etkileri olmuştur. Sicilya'yı ele geçirerek burada bir krallık kuran Normanlar, Ağlebi, Fatımi, Kelbi dönemi Müslümanlardan kalma saray adet ve merasimleri,⁴⁸ bu bağlamda Müslümanlar döneminde kurulan yönetim kurumları olan divanları, İslam dünyasında kullanılan özel kalem anlamındaki Hacıplık müessesesini⁴⁹ ve Müslümanlardan kalma muhafız alaylarını da uygulamada aynen devam ettirdiler.⁵⁰ Buradan da Avrupa'ya geçmesine vesile oldular.⁵¹ Adanın Normanlar tarafından işgal edilmesinden bir asır sonra bile Hıristiyanların idaresi altındaki Sicilya'da en yüksek makam ve vazifelerin Müslümanlar tarafından doldurulması, Müslümanların kadılarının olması ve ticaretin önemli bölümünü ellerinde tutmaları görülmeye değer durumdur.⁵² Onların yönetimi dışardan bakılınca adeta yarı İslami bir yönetimdi denilebilir.⁵³

Bu dönemde Norman Kralları, daha önceki Müslüman krallar gibi giyinmiyorlar, yarı Müslüman hayatı yaşıyorlardı. Müslüman dünyasında adet olan ve adına Tıraz denilen krallara ait özel elbiselerin üzerindeki yazı geleneğini devam ettirip, Arapça kûfi yazıyla yazılan bu elbiseleri giyiyorlardı. Bunun bir örneği, Almanya'daki Normburg müzesinde bulunan Sicilya krallarına ait H.520 tarihli üzerinde Arapça kufi yazılar bulunan tıraz elbisedir.⁵⁴ Resmi dil hemen hemen Arapça idi. Kralların bazıları Arapça biliyorlardı. Arapçanın etkisi her yere hâkimdi. Diplomaların bir kısmı Arapça olarak dolduruluyordu.⁵⁵ Maliye Müslümanların elinde idi, bu yüzden mali dil tamamen Arapça idi. Hükümdarlık alameti olarak kabul edilen para basımında da Müslümanların etkisi devam ediyordu. Paraların üzerinde Arap figürleri vardı ve aynı zamanda bazen kelime-i tevhit, bazen de besmele yazılıyordu. Resmi işlerde Hicri takvim kullanılmaya devam ediyordu. Kısacası Sicilya'daki Norman hâkimiyeti İslâmi yönetim karakterini devam ettirmişti.⁵⁶

Kral I. Roger, Sicilya'da esas itibariyle Müslümanlar zamanındaki eski idari sistem ve teşkilatını aynen muhafaza etmiş, hatta yüksek mevkilerdeki Müslü-

⁴⁷ Bkz. Montgomery Watt, *İslam'ın Avrupa'ya Tesiri*, İstanbul, 1986, 23.

⁴⁸ Altan, 80.

⁴⁹ Bkz. Bammat, *İslam'ın Çehresi*, 260.

⁵⁰ İhsan Abbas, 147.

⁵¹ Hitti, I, 495.

⁵² İbn Cübeyr, 243-246.

⁵³ İhsan Abbas, 146.

⁵⁴ El-Haşimî, IX, 46.

⁵⁵ Akyol, 122.

⁵⁶ Sigrid Hunke, *Batıyı Aydınlatan İslam Güneşi*, Çev; Servet Sezgin, İstanbul, 1972, 300.

man idareci ve memurlarını makamlarında muhafaza etmişti.⁵⁷ O, eski sistemi yıkmaktan öte kullanmayı tercih etmişti. Başkenti Messina değil, Müslümanların başkenti olan Palermo yapmıştı.⁵⁸ Onun Palermo'daki sarayı Batılı olmaktan çok, Doğulu bir saray görünümündeydi.⁵⁹ Bastırdığı paraların üzerinde Saf suresi 9. ayet yazılıydı. Bu bilgiler gerek sikkeler ve gerekse de belgelerle sabittir.⁶⁰

II. Roger'ın ordusunun çoğunluğu Müslümanlardan oluşuyordu ve bu ordusuyla m.1130-1154 yıllarında Güney İtalya'ya saldırmıştı. Ordudaki Müslüman kuvvetler önemli bir yekûn oluşturmakla birlikte aynı zamanda mancınık ve kuşatma aletleri gibi ordunun teknolojik ihtiyaçlarını da Müslümanlar üretiyorlardı.

II. Roger, Müslüman kıyafeti ile dolaşıyordu ve giydiği elbiseler, İslami tarzda desenlerle süslüydü. Onun Hıristiyan olduğunu bilmeyen bir kimse onu Müslüman zannederdi.⁶¹ Bu yüzden kendisine “yanı dinsiz” deniliyordu.⁶² Bu dönemde Sicilya'da en yüksek rütbe “Ammiratus Ammiratorum” yani “Emiru'l-Ümera” idi. “Emîru'r-Rahl” kelimesi de “Amiral” e dönüşmüştü ve Hıristiyan denizciliğinin ilk amirali de bir Arap idi.⁶³ Bu durum, Norman Sicilya'sını, Hıristiyan dünyası tarihinde bu özelliğiyle yegâne Hıristiyan Devleti durumuna getirmişti.⁶⁴ II. Roger, Arapça bilirdi. İmzası “*Elhamdulillahi şükran li-niamihi*” idi.⁶⁵ Lakabı İslam Dünyasındaki hükümdarların kullandıkları lakaplara benzer şekilde “*Mutez Billah*” idi.⁶⁶ Halen Viyana müzesinde sergilenen kaftanı kufi yazılarla süslüdür. I. William'ın unvanı “*Hadi bi Emrillah*”, iken, II. William'ın ki “*Mustaiz Billah*” idi.⁶⁷

Kral II. William, kraliyet nimetlerinden yararlanma, kanun koyma, yönetmelik yapma, adamlarına bürokrasideki rütbelere göre davranma, krallığı ihtişamlı hale getirme ve bu ihtişamları sergileme konusunda Müslüman sultanlara benzemeye çalışmaktaydı. O, en önemli karar meclisi olan kraliyet meclisine Müslümanları almıştı.⁶⁸ Namaz vakti gelince kralın yanındaki Müslümanlar gruplar halinde ayrılıp namaza giderlerdi. İbn Cübeyr, onun aşçısının ve terzisinin Müslüman olduğunu, bürokrasinin ve sarayın çoğunun Müslümanlardan oluştuğunu, kralın en gizli konuları bile Müslüman danışmanlarıyla paylaştığını belirtir.

⁵⁷ Karlığa, 163.

⁵⁸ Hunke, 301.

⁵⁹ Hitti, II, 966.

⁶⁰ Karlığa, 163.

⁶¹ Altan, 87.

⁶² Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, 162.

⁶³ Hunke, 298, 306.

⁶⁴ Hitti, II, 966; Karlığa, 164.

⁶⁵ İhsan Abbas, 145.

⁶⁶ İdrisi, *Nüzhetu'l-Müşâtâk fî İhtiraki'l-Âfak*, Beyrut, 1989, I, 4.

⁶⁷ Hasan Hallak, *Alakatu'l-Hadariyye Beyne's-Şark ve'l- Ğarb fî'l-Usuri'l-Vusta*, byy, 1986, 127; Karlığa, 165.

⁶⁸ Altan, 93.

II. William'ın imzası "*Elhamdulillahilahi Hakka Hamdihi*" idi. Bu durum bir anlamda galibin mağluba tabi olması anlamına geliyordu ki başka yerde pek görülmemiştir.⁶⁹

Sicilya Kralı II. Frederik, doğu kıyafetini ve Müslüman âdetlerini o kadar çok benimsemişti ki⁷⁰ m.1250 de öldüğünde Arap kıyafetleri ile kefenlenip defnedilmişti. O ayrıca Arapçayı öğrenmiş, İslâm düşünürlerinin kitaplarını orijinallerinden okuma imkânına sahip olmuştu. II. Frederik'in imza yetkili kişisi İbn Abdurrahman adında bir Müslüman idi ve onun adına yetkili elçilik görevinde de bulunuyordu. Pek çok Sicilyalı devlet adamı gibi sarayında Doğudakine benzer haremlik-selâmlık kurmuştu. II. Frederik bir yandan kendi özel yaşayış ve alışkanlıkları, diğer yandan resmi hayatında yarı yarıya doğulu idi. Onun papalığın yetkilerini kısıtlamayı amaçlayan ve dünyevî otoriteyi tamamen sivil yönetime bıraktırmayı planlayan tavırlarından rahatsız olan papa, onun aleyhinde aforoz kararı çıkarttı. Papanın ölümü üzerine II. Frederik, yeni Papa'nın seçimini de engelledi ve böylece Hıristiyan âlemi bir buçuk yıl dinî liderden mahrum kaldı. Ancak m.1243 yılında papa seçilebilen IV. Innocent, önce II. Frederik ile iyi geçindi, ancak tekrar araları açıldı. II. Frederik çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bir ordu ile Roma'yı kuşattı ve Papa, m.1244 yılında kenti terk ederek Fransa'nın Lyon kentine kaçmak zorunda kaldı. Ertesi yıl burada bir Konsil toplayarak imparatorun yeniden aforoz edilmesini ve imparatorluk görevine son verilmesini öngören bir karar çıkartmayı başardı ise de bu kararı uygulayacak bir dünyevî otorite bulamadığı için, bir türlü tatbik imkânı bulamadı.⁷¹

II. Frederik döneminde en çok dikkat çeken şeyin İslam siyasî rejimi olduğu anlaşılmaktadır. II. Frederik, her söylediği sözün Tanrı buyruğu olduğunu düşünen kutsal Papalık yerine, ancak Tanrı'nın kesinleşmiş olan buyruklarını uygulamakla görevli bir hilâfet rejiminin daha tutarlı olduğunu düşünerek Kilise'nin otoritesini kısıtlamaya ve İslam dünyasında yakından tanıma imkânı bulduğu hilâfet sistemini, Batı dünyasına taşımaya kalkışmıştı. Papa ile mücadelesi bunun üzerinedir. O, böyle bir rejimi daha makul buluyordu. Nitekim onun bu çabaları, belki de papalığın batı dünyasında önemini yitirmesinin ve kilisenin dünyevi egemenliğine son verecek olan laikliğin başlangıcının ilk işaretleri olarak görülebileceğini söyleyebiliriz.⁷²

MİMARİ VE SANATSAL ETKİ

Sicilya'da Müslümanların gelişiyle başlayan yoğun şehirleşme, yanında İslam dünyasından edinilen bilgi ve tecrübelerin adaya akışını sağladı. Fetihle bera-

⁶⁹ Hunke, 305.

⁷⁰ Mustafa Sibai, *İslâm Medeniyeti'nden Altın Tablolar*, Çev; Nezir Demircan-M. Sait Şimşek, Konya, 1979, 42.

⁷¹ Bkz. Hitti, II, 973.

⁷² Karlığa, 168.

ber başlayan imar faaliyetleri İslam hâkimiyetinin bitişi ve Müslümanların Norman dönemindeki müsamahakâr ortam gereği kendilerini ilmi ve sanatsal faaliyetlere vermeleriyle doruğa ulaştı. Normanlar, burada buldukları mimari, sanatsal zarafet ve estetiğin esiri oldular. Onlar Müslüman kralların yaşadıkları saraylara yerleşmekle kalmadılar, bunlara benzer saraylar yaptılar.⁷³

Bu dönemde mimarideki İslami tesirler yoğun olarak görülüyordu. Müslümanlar, mimariye sonsuz bir incelik ve hayal hissi veriyorlar, mimarinin cazibeliğini ve orijinallliğini canlı renklerle fayansların, mermer harçlarının, iç içe örülü binlerce geometrik şekillerle gayet ince oyulmuş ve kesilmiş alçıların üzerindeki yazıların karakterlerine ve hayali yapraklardan yapılan pırlantaların dekorasyonuna yansıtıyorlardı.⁷⁴ Müslüman sanatkarlar, Palermo'daki Palatine Kilisesinde görülen mozaik ve kitabelerden anlaşıldığı üzere, Sicilya ve İtalya'nın güney bölgelerinde uzun seneler boyu mesleklerini devam ettirmişlerdi.⁷⁵

Sicilya'daki Norman mimarisi Roma ve İslâm üslubunun başarılı bir karışımı oldu. Mimarîdeki süslemelerde ise tamamen İslâm geleneğinin izleri hâkim oldu. Mesela Rönesans'ın bir model ve icadı olarak tanıtılan Campanili (kilise çan kulesi), Kuzey Afrika'dan özellikle Fatımi döneminin sanatsal etkileriyle yapılmış ve bilhassa Mısır'dan alınmış minare yapısının özel bir biçimiydi.⁷⁶ II. Roger tarafından başşehir Palermo'da inşa ettirilen büyük kilise binasının tavanları, İslami tesir altında kalarak yapılmış resimler, desenler ve Kufi yazılarıyla süslenip bezenmişti ve kiliseden çok camiye benziyordu.⁷⁷ Hiç şüphesiz bu yapıda ve Sicilya'daki diğer abidelerin yapımındaki gibi Müslüman sanatkarlar kullanılmıştı. Bugün Vatikan'daki Hıristiyan Müzesi ve diğer müzeleri süsleyen mücevher kutuları ve piskopos asaları da dahil, bir çok fildişi eşya bu devre ait Sicilya-İslam sanatını en güzel bir biçimde göstermektedir.⁷⁸ İbn Cübeyr, II. William dönemi İslami mimariye göre da yapılan sarayların güzelliklerini anlatmaktadır.⁷⁹ II Frederik'in kurduğu şatoda bir Arap tarzıydı.⁸⁰

Müslümanların Sicilya mimarisine çok şey kattıkları, Batı'da özellikle de İtalya'da bilinmektedir.⁸¹ Sivri kemer tarzı, Batı'da bambaşka bir şekilde kullanılmakla birlikte gotik mimariyi etkiledi ve bu durum Gotik ve Rönesans yapılarında görülmektedir.⁸² Mısırdaki kurulan ilk Müslüman-Türk devleti olan Tolonilerin yaptığı camideki tasarımların Sicilya yoluyla özellikle Roman sanatında kullanıl-

⁷³ Hunke, 303-304.

⁷⁴ Mustafa Ateşmen, *Avrupalı Gözüyle İslâm*, Byy, 1973, 38.

⁷⁵ M.G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, Çev; Heyet, İstanbul, 1993, II, 400; Sarıçam, 247.

⁷⁶ Hitti, II, 975.

⁷⁷ Karlığa, 163.

⁷⁸ Hitti, II, 969.

⁷⁹ İbn Cübeyr, 248.

⁸⁰ Karlığa, 169.

⁸¹ Bedevi 43

⁸² Will Durant, *İslam Medeniyeti*, Orhan Bahaettin, Byy, Trz., 176.

dığı ve sonra da Gotik sanatının ana motifi olarak yüzyıllar boyu Avrupalıların ruhunu ve gözünü okşadığını görüyoruz.⁸³ Batıdaki sanat eserlerindeki yonca yaprağı şeklinde kemer kubbe kasnakları, çiçek motifleri, mozaik kaplama, oymacılık Sicilya yoluyla Almanya'ya geçmişti. Sicilya mimarisinde görülen Kufi hat ve ahşap ve fildişi oymacılık kilise yapılarında görülebilmektedir.⁸⁴ İtalya'da geç Ortaçağ ve Rönesans'ta yapılan kuleleri Kahire'deki ve daha doğudaki kuleleri karşılaştırırsak, daha büyük benzerlikler ortaya çıkar. Bu yapı türleri İtalya üzerinden Avrupa'nın diğer yerlerine yayılmıştı. Örneğin, İngiltere'deki birçok karışık kemerler, Kahire'de yapılmış daha eski kemerlere çok benzemektedir. XVII. yüzyılın sonunda, Londra'daki kiliseler için yapılan kulelerin örneğini daha önceki cami minarelerinde bulmak mümkündür.⁸⁵

İslam sanatının etkisi İtalya'da değişik boyutlarda ortaya çıkıyordu. Bu dönemde ciltlenen kitaplar, tamamen doğulu bir dış görünüm içerisindeydi. Müslümanların kitaplarında görülen fevkalade ciltçilik, artık Hıristiyanların yazdığı kitaplarda da görülüyordu. Bunlar Müslüman sanatkarlardan öğrenilmekteydi. Ayrıca Musul'da geliştirilen ve Sicilya üzerinden İtalya'ya giren pirinç eşya üzerine altın⁷⁰, gümüş yahut kırmızı bakır işlemeciliği gelişmişti.⁸⁶ Sicilya üzerinden İtalya'ya giren oradan Fransa hatta İngiltere'ye kadar uzanan Zecel türü Arap güftelerinin müziğe etkisini de unutmamak gerekir.⁸⁷

İLMİ ETKİ

İslam hâkimiyetinden sonra Sicilya, Müslümanlar tarafından ilim, kültür, ticaret merkezi haline getirilmiş ve burada bilim ve medeniyet teşekkül etmiştir. İslami dönemde İslam dünyasının bütün bilgi birikimi buraya akmıştı. Gerek doğudan gerek gerek Endülüs'ten buraya yoğun bir kitap akışı vardı.⁸⁸ Şimdi sıra bunların batıya aktarılmasındaydı.

Sicilya'da Müslümanlar tarafından kurulan medreselerde çeşitli milletlerden bilim adamları bir araya gelmiş ve her şey gerçekler üzerinden öğretilmişti.⁸⁹ Adayı ziyaret etmiş olan İbn Havkal, o dönemlerde sadece Palermo'da 300 müderris olduğundan bahseder.⁹⁰ Normanlar dönemiyle birlikte Güney Avrupa'da, İslâm medreseleri taklit edilerek ilk üniversitelerin kurulduğu görülmektedir. Bunların mimari özelliği, ders programları, eğitim usulleri tamamen İslâm medreselerinin taklidiydi. Ortaçağ İslâm eğitim sisteminin, Batı'da ve bir dereceye kadar Sicilya

⁸³ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Ankara, 2002, 83.

⁸⁴ Altan, 134.

⁸⁵ Akyol, 129..

⁸⁶ Hitti, II, 976.

⁸⁷ Bedevi, 46.

⁸⁸ İhsan Abbas, 92.

⁸⁹ Hodgson, II, 399.

⁹⁰ İbn Havkal, 126.

kraliyet sarayında bir yer edinmiş olduğunu görmekteyiz.⁹¹ Bu arada İtalya, İspanya ve Güney Fransa'dan birçok kimsenin İslâm medreselerine tahsile geldikleri görülmektedir.

Sicilya, İslâm Medeniyetinin yayılmasında ve birçok unsur ve değerlerinin İtalya yarımadası ve Avrupa içlerine aktarılıp iletilmesinde köprü vazifesi gördü. Norman Kralı II. Roger (m.1130-1154), Arapça öğrendiği gibi, Arapça yazılan eserleri toplamış ve büyük coğrafya bilim adamı İdrisî gibi Müslüman bilim adamlarını alanlarında araştırma yapmaya teşvik etmiştir. Nitekim İdrisî, m.1154'te yazdığı II. Roger'e övgülerle başlayan *Kitâb-u Rucâr* adıyla da meşhur olan *Nüzhetu'l-Müştâk fî İhtiraki'l-Âfâk* adlı eserini II. Roger'a takdim etmiştir.⁹² Eser, kendisinden önceki bilgileri özetle nakletmekle kalmaz, aynı zamanda bilgi toplamak maksadıyla çeşitli ülkelere gönderilmiş olan kimselerin topladıkları orijinal malumatı da içerir. Topladığı bilgileri tenkidi bir süzgeçten geçiren İdrisî, bu eserinde dikkati çeken bir geniş görüşlülük getirmekte ve dünyanın yuvarlaklığı gibi bir takım esas gerçeklere de sıkı sıkıya sarılmaktadır. Bu abidevi eserden ayrı olarak İdrisi, II. Roger için küre biçiminde bir gök haritası ile daire biçiminde başka bir dünya haritasını, her ikisi de gümüş üzerine olmak üzere imal etmiştir.⁹³ Bu eser ile Batılılar dünya coğrafyası konusundaki yetersiz bilgilerini geliştirdiler,⁹⁴ coğrafi keşiflere çıkacak olan İspanya ve Portekiz gemicileri ilk bilgilerini buradan öğrendiler⁹⁵ ve bu kitap batıda üç buçuk asır boyunca aşılamadı.⁹⁶ Bir anlamda bu kitap, dünyanın keşfine, dolayısıyla batının sınıf atlamasına büyük katkı sağlamış oldu. II. Roger döneminde bir Arap Müslüman sultan için Palermo'da günlük sıcaklıkları ölçen bir alet yapmıştı.⁹⁷ Yine bu dönemde bu gün batının kullandığı rakamlar Avrupa'ya geçmişti.⁹⁸

İslam kültürüne aşina olan II. Frederik'in, Arapçayı ana dili gibi bildiği bilinmektedir.⁹⁹ Katıldığı haçlı seferi esnasında birçok Müslüman âlimle görüşmüştü. İslâm kültürüne çok meraklıydı. Müslüman bir kadından ders aldığı, Sicilyalı bir Müslüman'dan mantık okuduğu bildirilir.¹⁰⁰ O, m.1224 yılında Napoli'de bir üniversite kurmuş ve bu üniversiteyi, İslâm düşüncesini Batı'ya tanıtmak için bir akademi haline getirmişti. Buraya birçok Arapça eserler toplamış, bu kurumun en önemli işi Arapçadan Latinceye tercümeler yapmak olmuştu. Burada Aristo ve İbn Rüş'tün

⁹¹ George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, Çev; Ali Hakan Çavuşoğlu, Tuncay Başoğlu, İstanbul, 2004, 415.

⁹² İdrisi, I, 8.

⁹³ Hitti, II, 976; et-Tıbi, 12.

⁹⁴ Watt, 31.

⁹⁵ Altan, 126.

⁹⁶ Haydar Bammât, *Garp Medeniyetinin Kuruluşunda Müslümanların Rolü*, Çev; Avni İlhan, İstanbul, 1966, 69.

⁹⁷ Et-Tıbi, 251.

⁹⁸ Et-Tıbi, 262.

⁹⁹ Hunke, 319.

¹⁰⁰ Karlığa, 168.

eserleri tercüme edilerek ders kitabı olarak okutuluyor ve çeviriler Paris ve Polonya'ya gönderiliyordu.¹⁰¹ Bu durum, II. Frederik hanedanı düştükten sonra da devam etmiştir. Ayrıca Bologna üniversitesine Arapça kitaplar hediye etmişti.¹⁰² O, mütercim Michael Scot'a sarayında geniş imkânlar vererek İslam bilim ve düşüncesine ait pek çok eseri Arapçadan Latinceye tercüme ettirmişti. Michael Scot,¹⁰³ Aristo'nun biyoloji ve zooloji'ye dair Arapçaya çevrilmiş eserlerinden Latinceye bazı tercüme-ler yapmıştı. Aristo'nun bir eserini İbn Sina'nın yaptığı şerh ile birlikte özet halinde tercüme edip hamisi II. Frederik'e takdim etmişti. Grekçe olan aslı halen kayıp *Optica* gibi birçok eser Arapçasından Latinceye çevrilmiştir. Daha çok tıp, astronomi ve matematiğe dair eserlerin tercümelerinin yapıldığı Sicilya'da bu çevrilen eserlerin, asırlar boyu birçok sayıda el yazmaları çıkarılarak Avrupa'da yayılmıştır. Bu tercüme işinde Sicilya'nın gösterdiği gayret, birinci derecede önem taşımaktadır ve bu gayret İtalya'da gerçekleştirilen Rönesans'ın başlangıcına işaret eden adımlar olmuştur.¹⁰⁴ Sonuçta doğrusunu söylemek gerekirse Helenistik kültüre dayandığı iddiasıyla yola çıkan Batıların Helenistik kültürün korunmasına yönelik katkıları Müslümanlardan daha azdı.¹⁰⁵ Bu korumada esas görevi yapanlar Müslümanlar olmuştur. Müslümanlar Sicilya'yı fethettikten sonra klasik eserleri ve antikiteyi Avrupalılara sundular.¹⁰⁶ Batılılar da eski Yunan eserlerini okumak için Arapça öğrendiler.¹⁰⁷ Bologna'daki gerek tıp ve gerek hukuk merkezlerindeki öğrenciler nesiller boyu İslami kıyafetler içerisinde doğudan gelen eserlerin şerh ve haşiyelerini yaparak bir anlamda doğunun talebesi oldular.¹⁰⁸

II. Frederik, Arap tıbbının yayıldığı merkezlerden biri ve dünya çapında şöhreti olup kilisenin inhisarında eğitim vermeyen¹⁰⁹ Salerno Tıp Okulu'na önemli destek verdi.¹¹⁰ Nitekim Batı tıbbının doğuşunu sağlayan ve üzerinde etkisi olup,¹¹¹ kurucularından biri Müslüman olan ve tam bir İslami mimari ile yapılan,¹¹² Salerno Tıp Okulu'nun gelişiminde Arapçadan tercüme edilen eserlerin önemli rolü olmuştur.¹¹³ Salerno Tıp Okulu'nda hocalar Arapça kaynaklardan ders veriyorlardı.¹¹⁴ Ayrıca II. Frederik, Müslümanların Sicilya'da oturmuş oldukları

¹⁰¹ Bammat, *İslam'ın Çehresi*, 260.

¹⁰² De Lacy O'leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, Çev; Hüseyin Yurdaydın, Y. Kutluay, Ankara, 1971, 168.

¹⁰³ Watt, 37.

¹⁰⁴ Hitti, II, 972-975.

¹⁰⁵ Hodgson, 401.

¹⁰⁶ Otto Spies, *Doğu Kültürünün Avrupa Üzerindeki Tesirleri*, Çev; Neşet Ersoy, ATO Dergisi İlave Yayınları, No: 8, Ankara, 1974, 6,7.

¹⁰⁷ İsmet Kayaoğlu, *İslâm Kurumları Tarihi*, Konya, 1994, II, 92.

¹⁰⁸ Hunke 218.

¹⁰⁹ Hunke, 216.

¹¹⁰ Watt, 73.

¹¹¹ Et-Tıbi, 251.

¹¹² Hunke, 211-212.

¹¹³ Sarıçam, 248.

¹¹⁴ Altan, 104.

farmakoloji (eczacılık) ilgili prensipleri aynen kabul edip devam ettirdiğini ve bunu bir kanunla yürüttüğünü biliyoruz.¹¹⁵

II. Frederik, İslam dünyasındaki emirlerle yazışmakta, dünyanın muhtelif bölgelerindeki bilginlere sorular yöneltmekteydi.¹¹⁶ Bu sorular, *el-Ecvibetu's-Sıkalıyye* diye şöhret bulan bir dizi eserin yazılmasına neden olmuştur. Devrin önde gelen bilginlerine yönelttiği sorulara tatminkâr cevaplar verenlere büyük hediyeler göndermişti. Diğer bir çok Müslüman Hükümdara arz ettiği gibi, Sultan el-Kamil'e de kısmen bilgi toplayıp öğrenmek ve kısmen de bilmece mahiyetinde bir takım matematik ve felsefe problemleri arz edip sormuştur ki bunları Mısırlı bir alim başarı ile çözüp cevaplandırmıştı. Karışık matematiksel problemler ile geometri ve astronomi ile ilgili problemler ise, Musul'da çözümlenip cevaplandırılmıştı.¹¹⁷ O, Müslüman filozoflar ile toplanıp tartışmalar yapmaktan hoşlanırdı.¹¹⁸

Sicilya'nın ilmi etkisi ve tercüme, Batıda müspet ilim, akılcılık ve serbest düşüncenin doğmasında büyük rol oynamıştır. Müslüman eserlerinin Batı'da tanınması, uzun süredir entelektüel bakımdan derin bir uykuda olan Batı dünyasının uyanmasına sebep olmuştur. Bu kültür teması çağına, XVI. yüzyıl Rönesans'ı ile kıyaslayarak, "XIII. yüzyıl Rönesans'ı" adı verilmiştir. Çünkü XVI. yüzyıl Rönesans'ının özellikleri sanat ve edebiyata ilişkin olduğu halde, XIII. yüzyıl Rönesans'ı ilk planda olmak üzere ilim ve felsefeyi ilgilendirmektedir.¹¹⁹

Sonuç olarak bilim alanında batının ilerlemesinde Müslümanların rolü çok büyük olmuştur. Fikir ve düşüncenin birleşme noktasını teşkil eden Sicilya'nın, orta çağ ilim ve kültürünün yeni nesillere ulaştırılmasında oynadığı rol önemlidir. Bu dönemde Arapça eserler, Latinceye tercüme edilerek Rönesans ve ardından modern bilimin doğuşuna zemin hazırlandı. Bu alanda Müslümanların ileri sürdüğü en önemli ve en esaslı fikir, bilime karşı oluşuyla ön plana çıkan kiliseye karşı ilmin din ile bağdaşabileceğini ortaya koymalarıdır.

ZİRAİ ETKİ

Sicilya'ya gelen ve yerleşen Müslümanlar beraberlerinde Sicilya'da bilinmeyen yeni zirâî usuller getirmişlerdi. Mısır ve Mezopotamya'da uyguladıkları ziraat ve sulama ilmini¹²⁰ çok kısa bir sürede buraya taşıyıp¹²¹ bu gün bile kullanılan sulama kanalları¹²² ve tesisleri¹²³ mükemmel sulama tesisleri kurdular.¹²⁴

¹¹⁵ Hunke, 238.

¹¹⁶ Hunke, 358; Altan, 101.

¹¹⁷ Bkz. Karlığa, 169.

¹¹⁸ Et-Tıbbi, 266.

¹¹⁹ Kayaoğlu, 93.

¹²⁰ Bkz. İbn Havkal, 118.

¹²¹ Ateşmen, 39.

¹²² Celile Naci El-Haşimî, "Suverun mine'l-Hadarati'l-Arabiyye, fi's-Sıkillıyye", *el-Mavrid*, Bağdat, 1980, IX, 45.

¹²³ Altan, 145.

¹²⁴ Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, 159.

Zeytin, pamuk, şeker kamışı, limon, portakal, zeytin, fıstık gibi o zamana kadar Sicilya bölgesi halkınca bilinmeyen bitkileri yetiştirdiler.¹²⁵ Ada sakinlerine portakal, dut, hurma şeker kamışı ve pamuk üretimini öğrettiler. Zirai alanda bol mahsul almayı bilen Müslümanlar, Normanlar döneminde bu işleri ileri noktalara vardırıdılar.¹²⁶ O zamana kadar nadasa bırakılan toprakların tam kapasiteyle kullanımını da burada uygulandı. Halen yaşayan yer isimleri ayrıca zirai meyvelerin isimlerinin Arapça orijinalleri gibi olması zirai sahada fatihlerin tesirinin önemini göstermektedir.¹²⁷ Bugün bile Palermo'da birçok çeşme ismi, tarım ve zanaat kollarında kullanılan birçok Arapça kelime, zirai etkinin kuvvetini açıkça ortaya koymaktadır.¹²⁸

Böylece asırlar boyunca ülkedeki ticari ve zirai hayat, geniş çapta Müslüman tüccarların elinde kalmış ve ziraat, topraktan bol mahsul alınabilmesi için nasıl hareket edilmesini ve ne yapılmasını gayet iyi bilen Müslüman ziraatçıların idaresi altında refah ve bolluk içinde sürdürülmüştür. İpek böcekçiliği burada uygulanmış, Papirus bitkisi evvelkinden çok daha fazla miktarlarda yetiştirilmiştir.¹²⁹ M.1184 yılında Sicilya adasını ziyaret eden İbn Cübeyr, burada gördüğü toprağın bereketinden, zengin tabii kaynaklarından ve çok sayıdaki çeşitli geçim vasıtalarından ve meyvelerin çeşit ve bolluğundan son derece etkilenmiştir.¹³⁰

ENDÜSTRİYEL ETKİ

Müslümanlar Sicilya'da endüstriyel alanda birçok yeniliğe imza attılar.¹³¹ Gümüş, bakır, demir¹³², kükürt, mermer, kına¹³³ ve granit madenlerinin işletilmesini nizama bağladılar.¹³⁴ Palermo, gibi şehirlerdeki Müslüman sanatkârlar yerlilere endüstriyel sanatları öğrettiler. Musul'da XII. yüzyılda başlatılıp geliştirilen sanayi dalı olan pirinç eşya üzerine altın, gümüş, yakut ve bakır işlenmesi buralarda da gelişmeye başlamıştı. Tekstil, seramikçilik, kâğıt yapımı, ipekçilik ve şeker istihali gibi birçok endüstri kollarını geliştirdiler.¹³⁵ El sanatlarına verilen önem, mimarideki büyük gelişim, farklı materyalleri işleme ve şekil verme yetisi ve Arap entelektüellerin etkileri, Batı toplumlarının Ortaçağ'ın karanlığından sıyrılıp bu dönemi Aydınlanma çağı niteliğinde geçirmesine olanak sağlamıştı.

Müslüman hükümdarlar tarafından Palermo'daki sarayda kurulan ünlü dikimevi, Sicilya'daki Hıristiyan hanedan mensuplarına, üzerinde İslâmî nakış ve süs-

¹²⁵ El-Haşimî, IX, 45.

¹²⁶ Bammat, *İslam'ın Çehresi*, 259.

¹²⁷ Et-Tıbi, 10.

¹²⁸ Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, 171.

¹²⁹ Hitti, II, 967.

¹³⁰ İbn Cübeyr, 242.

¹³¹ Bammat, *İslam'ın Çehresi*, 259.

¹³² El-Haşimî, IX, 45.

¹³³ Altan, 147.

¹³⁴ Gürkan, 282.

¹³⁵ Hitti, II, 967.

lemeler, hatta kufi yazılar bulunan kumaştan dokumaya uzun seneler devam etmiştir. İmparatorların giydiği ipek elbise ve çoraplar, üzeri Arap motifleri ile süslü Palermo ipeği idi.¹³⁶ O dönemde Sicilya kumaşı dünyaca meşhur idi.¹³⁷ Mısır ile bu konuda yarışlıyordu.¹³⁸ İtalya'nın ilk dokuma sanatkarları, teknik bilgilerini ve süsleme modellerini Sicilya'dan almışlardı. Bu yüzden İtalya'da dokunan kumaşlarda Oryantal karakter hâkimdi. XIII. asrın başlarından itibaren ipek dokumacılığı birçok İtalyan şehrinde esas sanayi dalı haline gelmiş ve bu şehirlerde Sicilya'daki örneklerini taklit etmek suretiyle dokunan kumaşlar, Avrupa'nın çeşitli bölgelerine gönderilir bir duruma yükselmiş bulunuyordu. Bu tür ürünlere Avrupa'da istek o kadar fazlaydı ki, doğulu üslubunda bir takım elbiseye sahip olmayan, kendini güzel giyinmiş saymıyordu.¹³⁹

Müslümanlar Sicilya'da gemi sanayinde ileri noktalara ulaştılar, bitki liflerinden gemi halatları ürettiler ve gemicilikte kullanılan petrol sanayini geliştirdiler. Onlar bu hususta Hint okyanusunda edindikleri bilgi ve tecrübelerin meyvelerini Akdeniz'e getirdiler. Bu gelişmeler daha büyük ve Atlantik'i geçebilen gemilerin yapımı ile sonuçlanacaktır.¹⁴⁰ Müslümanların ilme ve bilime kattıkları başka bir hizmet de pusulayı Batı'ya tanıtmak olmuştur. Gemicilikteki ilerlemeler ve pusulanın öğretilmesiyle Avrupa'da denizcilik tekniği çok ilerledi ve coğrafi keşifler bu sayede gerçekleşti.¹⁴¹

Kültür ve medeniyetin yayılmasında birinci derecede önemli olan kâğıdın Avrupa'da yayılmasında Müslümanların rolü büyük olmuştur. Pahalı bir madde olan ipek yerine daha bol ve tedariki kolay bir madde paçavradan kâğıt imali yapan Müslümanlar, dünya tarihi açısından bu önemli gelişmeyi¹⁴² Avrupa'ya tanıttılar.¹⁴³ Böylece kâğıdın kullanılışı, Endülüs ve Sicilya yoluyla Avrupa'ya geçti.¹⁴⁴ Avrupa'daki ilk kâğıt fabrikası Palermo'da kuruldu.¹⁴⁵ Sonuçta Sicilya üzerinden Avrupa'ya kâğıdın transferi ve Avrupa'da bollaşması da Rönesans'ın sebepleri arasında sayılmaktadır.¹⁴⁶

DİL VE EDEBİYAT YÖNÜNDEN ETKİ

Sicilya'nın Avrupa dil ve edebiyatı üzerinde de etkileri vardır.¹⁴⁷ Norman kralı II. Roger Arap şiiri dinlemeyi seven ve etrafında Arap şairler bulunduran

¹³⁶ Akyol, 127.

¹³⁷ Altan, 145.

¹³⁸ El-Haşimî, IX, 46.

¹³⁹ Altan, 91.

¹⁴⁰ Watt, 43.

¹⁴¹ Akyol, 130.

¹⁴² Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, Çev. Salih Şaban, İstanbul, 2000, 528.

¹⁴³ Kayaoğlu, 97.

¹⁴⁴ Watt, 34; Hitti, II, 896.

¹⁴⁵ Et-Tibi, 11.

¹⁴⁶ Yazıcı, 39.

¹⁴⁷ Bak. İhsan Abbas, 180.

birisiydi. II. Frederik Müslüman şairleri Palermo sarayında toplardı. Etrafındakiler Müslüman halkın ağızlarında dolaşan şiirlerini toplayarak Sicilya şiiri oluşturmuşlardı.¹⁴⁸ Halk dilinde şiirin yaygınlaşması da Müslüman şairler sayesinde olmuştu.¹⁴⁹ Bu konuda birçok örnek bulunmaktadır.¹⁵⁰

İtalyan şiiri, nesri ve musikisi de Müslüman edebiyatçıların etkisinde kaldı.¹⁵¹ Dante gibi İtalyan yazarlar Müslüman edebiyatından etkilendiler. Dante, Maari'den¹⁵² ve özellikle de İbn Arabî'nin "Miraç" adlı eserinden etkilenmiş ve meşhur İlahi Komedyası'nı adeta bunun benzeri olarak ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.¹⁵³ Sicilya yoluyla edebiyat alanında Avrupa'ya birçok masal ve hikâye unsuru da geçmiştir. Bunlar Alp dağları yoluyla kuzeye ulaşmıştır.¹⁵⁴ Bunlar arasında Yedi Uyurlar gibi dini anlatım türleri de vardır. Bu etkiler sonraki yüz yıllarda da devam etmiştir.¹⁵⁵ O dönemden kalma Arapça ile yazılan bazı kitabeler ve mezar taşları¹⁵⁶ Arapçanın etkisinin göstergelerinden biridir.¹⁵⁷

İslam medeniyetinin Batı dillerinde bıraktığı kelimeler de bulunmaktadır. Misal olarak verirse bu günkü Sicilya'da kullanılan dilde yüzlerce Arapça kelime bulunduğu gibi, yakındaki ada olan Malta adasında ise halen Arapçanın bir lehçesi konuşulmaktadır.¹⁵⁸ Batı dillerine geçen Arapça kelimelerin bir kısmı medeniyet üstünlüğünden dolayı kullanılan eşyanın isimleri, bir kısmı da çeşitli alanlardaki ilmi terimlerdir. Bu bilim ve sanat transferi sırasında Arapçanın özellikle güney bölgesinde kullanılan İtalyancaya olan etkisi ve Müslümanların buradan ayrıldıktan sonra bölge insanlarının Müslümanlara olan özelemlerinin tarih boyunca devam etmesi de ayrı bir anekdottur.¹⁵⁹ Bu, günlük hayattaki İtalyancadaki kelimelerden ve isimlerde kullanılan nisbet "ya" sından da anlaşılabilir.¹⁶⁰ Ayrıca misal olarak, transfer olmuş kelimelerden bazılarını verebiliriz. Zehra(gül) kelimesinden zagara, merc(çayır) margin, şebeke(ağ) kelimesinden sciabica, rıtl(ölçü) kelimesinden rotolo, kantar kelimesinden cantaro, kafiz(ölçü) kelimesinden cafizu, ğuraf(oda) kelimesinden garaffu divan kelimesinden dohana, kabil(kablo) kelimesinden cable, funduk (otel) kelimesinden fondaco, defter kelimesinden defetari,

¹⁴⁸ Bammat *İslam'ın Çehresi*, 260.

¹⁴⁹ Altan, 136.

¹⁵⁰ Bkz. Ahmet Tefik El-Medeni, *İşraku Envaru'l-Medeniyyetu'l-İslamiyye Ala Avrupa Min Ceziretu's-Sıkkiliyye*, Cezair, 1980, IV, 346.

¹⁵¹ Watt, 37.

¹⁵² Bammat *İslam'ın Çehresi*, 281.

¹⁵³ Bedevi Dante'nin İbn Arabî'nin Miraç isimli kitabından etkilenmesini uzunca anlatmaktadır. Bkz. 30.

¹⁵⁴ Hitti, II, 975.

¹⁵⁵ Bedevi, 78.

¹⁵⁶ El-Medeni, 340.

¹⁵⁷ Altan, 135.

¹⁵⁸ Emin Tefik Et-Tîbî, "Devru's-Sakaliyye fi İntikali'l-Ulum ve'l-Mearif el-Arabiyye ila Avrupa", *Tarihu'l-Ulum İnde'l-Arab*, C.2, byy, 1987, 251.

¹⁵⁹ Bunlardan biri olan Sicilyalı Michele Amari'dir. Bkz. Altan, 7.

¹⁶⁰ Mazerani, Berlusconi, Covanni, gibi, bkz. Altan, 151.

kelimeleri¹⁶¹ Sicilya'da kullanılmaktadır.¹⁶² Bu konuda gerek yer isimlerinden gerek şahıs isimlerinden birçok örnek verilebilir.¹⁶³

SONUÇ

Müslümanların kontrolünde yaklaşık 250 yıl süren fiilî hâkimiyetten ve 400 yıl süren ikametden sonra Sicilya'da İslam'ın ve Müslümanların durumu büyük oranda sona erse de, etkisi tarihte yerini almış ve günümüze kadar devam etmiştir. İslam hakimiyeti boyunca, her alanda sahip oldukları deha sayesinde, İslam sanat ve kültürü alanında ortaya çıkan zengin fikri patlamada tam bir verimliliğe ulaşılmıştır. Doğrusu X. asrın ortalarından itibaren İslam dünyasındaki birikim açık bir şekilde kıta Avrupa'sını sarmıştır. Bu etki sadece bilim teknik alanında değil günlük yaşam tarzı ile de alakalıdır. Yani Batı karanlık çağdan kurtulduysa bunu biraz da Sicilya'ya borçludur.

Sicilya, Haçlı Seferleri ve Endülüs ile birlikte İslam Medeniyetinin Batıya etki yaptığı üçüncü bir yoldur. Rönesans'ın Batının aydınlanmasına en fazla etkiyi yaptığını kabul edersek, Avrupa'nın İslam Medeniyetinden en fazla etkilendiği ana damar Sicilya'dır denilebilir. Bu anlamda Sicilya'daki İslam Medeniyeti, İslam kültür ve medeniyetinin bir paratoneri, iletkeni olmuştur. Böylece Avrupa'nın içinde bulunduğu karanlık devir bir değişim gösterirken, bunda en önemli pay Müslümanlara aittir. İslam Dünyasında üretilen bilim, felsefe ve teknolojiler, atlama taşı olarak farz edebileceğimiz bu önemli adadan Avrupa'ya nakledilmiştir. Avrupa'daki aydınlanma sürecinin de özellikle Sicilya'nın kuzeyinde yer alan İtalya'dan başlaması bunun en önemli kanıtlarından biri sayılabilir. Müslümanlar, Avrupa'ya Sicilya yoluyla birçok teknoloji yanında, kâğıt, pusula ve barut gibi teknolojik ve askeri alanda Avrupa'yı çok ileri noktalara götürecek hayati keşifleri öğretmişlerdi. Yapılan çeviriler ile Batılılar, kendilerinden kat kat üstün olan bu bilim ve teknoloji karşısında endişeye düşmüş, İslâm'dan ve onun siyasi kuvvetinden telaşlanıp çok yoğun bir gayretle bunları elde etmenin yollarını araştırmaya başlamışlardı. Bu gayret de Batının atılma girmesine sebep olmuştu.

Sonuç olarak bilim alanında batının ilerlemesinde Müslümanların rolü çok büyük olmuştur. Fikir ve düşüncenin birleşme noktasını teşkil eden Sicilya'nın, orta çağ ilim ve kültürünün yeni nesillere ulaştırılmasında oynadığı rol önemlidir. Bu dönemde Arapça eserler, Latinceye tercüme edilerek Rönesans ve ardından modern bilimin doğuşuna zemin hazırlandı. Bu alanda Müslümanların ileri sürdüğü en önemli ve en esaslı fikir, bilime karşı oluşuyla ön plana çıkan kiliseye karşı ilmin din ile bağdaşabileceğini ortaya koymalarıdır.

¹⁶¹ Bu konuda Arapçadan geçen isimlerin uzun listesi için bkz. Hallak, 145.

¹⁶² Hunke, 342.

¹⁶³ Endorya Burozo, *El-Müslimün Fi Sıkilya ve Tesiruhum Fi Kurunu'l-Vusta*, Cezair, 1980, IV, 205.

BİBLİYOGRAFYA

Abbas İhsan, *el-Arabu fi Sıkkılliyye*, Beyrut, 1975.

Ahmet Tevfik El-Medeni, *İşraku Envaru'l-Medeniyyetu'l-İslamiyye Ala Avrupa Min Ceziretu's-Sakaliyye*, Cezair, 1980.

Akyol Edip, "İslâm Medeniyeti'nin Batı'ya Etkileri İle İlgili Bazı Değerlendirmeler", *İstem*, Konya, 2006, Sayı, VI.

Altan İbrahim, *İslam Tarihinde Sicilya Adasının Yeri*, İstanbul, 1993.

Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, Çev; Aysel Bora, İstanbul, 2000.

Ateşmen Mustafa, *Avrupalı Gözüyle İslâm*, Byy, 1973.

Avcı Casim, *İslam Bizans İlişkileri*, İstanbul, 2003.

Bammat Haydar, *Garp Medeniyetinin Kuruluşunda Müslümanların Rolü*, Çev; Avni İlhan, İstanbul, 1966.

Bammat Haydar, *İslam'ın Çehresi*, Çev; Osman Fehmi Giritli, İstanbul, 1975.

Bedevis Abdurrahman, *Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslam'ın Rolü*, Çev; Muharrem Tan, İstanbul, 2002.

Burozo Endorya, *El-Müslimun Fi Sakaliyya ve Tesiruhum Fi Kurunu'l-Vusta*, Cezair, 1980.

Celile Naci El-Haşimî, "Suverun mine'l-Hadarati'l-Arabiyyeti, fi's-Sıkkılliyye", *el-Mavrit*, Bağdat, 1980.

Durant Will, *İslam Medeniyeti*, Orhan Bahaettin, Byy, Trz.

Emin Tevfik Et-Tîbî, "Devru's-Sakaliyye fi İntikali'l-Ulum ve'l-Mearif el-Arabiyye ila Avrupa", *Tarihu'l Ulum İnde'l-Arab*, C.2, byy, 1987.

Gürkan Ahmet, *İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, Ankara, Trz.

Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, Çev; Abdülhalık Bakır, Ankara, 2001.

Hasan Hallak, *Alagatu'l-Hadariyye Beyne's-Şark ve'l- Ğarb fi'l-Uhuri'l-Vusta*, byy, 1986.

Hitti Philip, *İslam Tarihi*, Çev; Salih Tuğ, İstanbul, 1989.

Hodgson M.G.S., *İslam'ın Serüveni*, Çev; Heyet, İstanbul, 1993.

Hunke Sigrid *Batıyı Aydınlatan İslam Güneşi*, Çev; Servet Sezgin, İstanbul, 1972.

Işiltan Fikret, "Sicilya", *İA*, X, 595.

İbn Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, Çev; İsmail Güler, İstanbul, 2003.

İbn Havkal, *Suretu'l-Arz*, Beyrut, 1938.

İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut, 2005.

İbnu'l-Esir, *el-Kamil*, Beyrut, 1995.

İdrisi, *Nüzhetu'l-Müştâk fî İhtiraki'l-Âfak*, Beyrut, 1989.

- Karlığa Bekir, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, İstanbul, 2004.
- Kayaoğlu İsmet, *İslâm Kurumları Tarihi-II*, Konya, 1994.
- Lewis Bernard, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, Çev; Nimet Yıldırım, Byy., Trz..
- Lewis Bernard, *Tarihte Araplar*, Çev; Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 2000, 162.
- Makdisi George, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, Çev; Ali Hakan Çavuşoğlu, Tuncay Başoğlu, İstanbul, 2004.
- Mez Adam, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, Çev. Salih Şaban, İstanbul, 2000.
- O'leary De Lacy, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, Çev; Hüseyin Yurdaydın, Y. Kutluay, Ankara, 1971.
- Sarıçam İbrahim, Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ankara, 2006.
- Sibai Mustafa, *İslâm Medeniyeti'nden Altın Tablolar*, Çev; Nezir Demircan-M. Sait Şimşek, Konya, 1979.
- Spies Otto, *Doğu Kültürünün Avrupa Üzerindeki Tesirleri*, Çev; Neşet Ersoy, ATO Dergisi İlave Yayınları, No: 8, Ankara, 1974.
- Watt Montgomery, *İslam'ın Avrupa'ya Tesiri*, Çev; Hulusi Yavuz, İstanbul, 1986.
- Yazıcı Nesimi, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Ankara, 2002.